

De Duitse lessen

Jacco Pekelder, onderzoekscoördinator aan het Duitsland Instituut te Amsterdam

Bij de bestrijding van de RAF-terreur in de jaren zeventig koos West-Duitsland voor een harde aanpak, niet alleen gericht op terroristen maar op iedereen die links-radicaal was. Met als gevolg dat de linkse rijen zich sloten. Nederland kan iets leren van de Duitse ervaringen.

Nog altijd houdt de moord in Amsterdam op de cineast Theo van Gogh op 2 november 2004 met een islamitische jongeman als de vermoedelijke dader de gemoederen in Nederland bezig. Opvallend in alle commotie is de veelgehoorde eis aan alle islamieten in Nederland om zich volledig te distantiëren van het islamitische extremisme. Zij moeten expliciet trouw betuigen aan de democratische grondregels en zich aanpassen aan Nederlandse gedragsregels. Symbolisch voor deze eis was de tevergeefs uitgestoken hand van Rita Verdonk, de rechts-liberale minister van Vreemdelingenzaken en Integratie. De Tilburgse imam Salam, wiens hand zij op een conferentie met islamitische geestelijken eind november 2004 wilde schudden, weigerde beleefd: *“Met alle respect, maar ik mag een vrouw geen hand geven.”* Verdonk reageerde voor de camera's geschokt: *“Maar ik ben toch gelijk aan u?”* ⁽¹⁾ Toch mag verondersteld worden dat ze van tevoren wist dat sommigen op de conferentie religieuze bezwaren hadden tegen het schudden van handen met het andere geslacht. De gedachte dringt zich daarom op dat Verdonk de geweigerde hand wellicht als een uitgelezen kans heeft gezien om eens

Logo van de Rote Armee Fraktion (RAF)

duidelijk te markeren wat van nieuwkomers mag worden geëist. Heeft ze het daar misschien zelfs op aangelegd? Stak zij haar hand daarom zo camerageniek uit naar de imam?

Hoe redelijk die eis van distantiëring jegens het islamisme, van trouwbetuiging aan de democratie en aanpassing aan Nederlandse gedragsregels op het eerste gezicht ook lijkt, hij berust op een denkfout en zal waarschijnlijk averechts werken. Daarop wijzen de ervaringen in Duitsland in de jaren zeventig met het linkse terrorisme van groepen als de Rote Armee Fraktion (RAF). Ook toen werd een gehele bevolkingsgroep verantwoordelijk gesteld voor de daden van enkele van haar leden en ook toen werd expliciet trouwbetuiging aan de bestaande democratische orde geëist. Net als toen wordt de strijd vertaald in een ideologische botsing. Natuurlijk gaat de vergelijking niet helemaal op: destijds stond tussen radicaal-links enerzijds en de dominante stromingen in de maatschappij anderzijds een politiek verschil, geen religieus en etnisch. Maar ook toen was er sprake van grote culturele verschillen tussen beide partijen die net als nu bijdroegen tot de verwijdering tussen minderheid en massa. De vergelijking met de vermeende botsing vandaag tussen westerse en islamitische waarden is daarom minder gewaagd dan ze lijkt.

Zo'n historische vergelijking zou een antwoord kunnen geven op de vraag welke maatregelen tegen terreur in ieder geval niet effectief zullen zijn. Wat was het resultaat in Duitsland dat koos voor de harde aanpak waarbij het een hele bevolkingsgroep verantwoordelijk stelde? Heeft dat ertoe bijgedragen dat het terrorisme zijn bedding verloor? Heeft die aanpak ertoe geleid dat minder mensen kozen voor een bestaan als terrorist?

Stadsguerrilla

De RAF ontstond in 1970. Gefrustreerde leden van de uiteengevallen protestbeweging van de jaren zestig meenden dat de tijd was gekomen om de wapens tegen de staat op te nemen. Zij besloten een West-Duitse stadsguerrilla te beginnen, een anti-imperialistische guerrillabeweging in de 'metropolen van het kapitalisme'. De eerste twee jaar hield de RAF zich uitsluitend bezig met de organisatie van de gewapende strijd. Dat wil zeggen: ze 'regelde' veilige huizen, auto's, wapens en geld (door bankovervallen). De enige politieke actievorm was het opstellen en verspreiden van propagandistische brochures. Toch vatten de West-Duitse politie, de politiek en de publieke opinie de RAF vrijwel meteen op als een ernstige politieke bedreiging. Toen bovendien bij schietpartijen de eerste doden vielen, kwam de Bondsrepubliek in de greep van een massahysterie. Luid klonk de roep om harde maatregelen, niet alleen tegen de stadsguerrillero's zelf. De media raakten geobsedeerd door het idee dat de RAF-leden steeds uit

handen van de politie wisten te blijven doordat ze hulp ontvingen van een wijdvertakt netwerk van 'sympathisanten' binnen het links-radical milieu.

Voor sympathisanten werden onder anderen publicisten uitgemaakt die probeerden begrip te kweken voor de 'ontspoorde jongeren'. De schrijver Heinrich Böll schreef bijvoorbeeld relativerend dat het om een "*Krieg der sechs gegen 60 Millionen*" ging. De rechtse media overlaadden hem daarop met verwensingen en verdachtmakingen. Datzelfde lot trof diegene die op zoek ging naar verklaringen voor het terrorisme en in de RAF meer zag dan een apolitieke criminele bende. Zo raakten de nuances in het debat over de RAF al zoek nog voor de eerste politieke campagne van bomaanslagen in 1972. Bij dat 'Mei-offensief' vonden vier in West-Duitsland gelegerde Amerikaanse militairen de dood en vielen 74 gewonden. In de maand daarna werden de belangrijkste RAF-leden opgepakt. De aandacht concentreerde zich in de volgende jaren op de processen tegen hen en op de omstandigheden waaronder ze gevangen werden gehouden. Aangespoord door hun advocaten en aangevuurd door hongerstakingen van de verdachten zelf, ontstonden in diverse West-Duitse steden comités voor solidariteit met de RAF. Vanuit de gevangenis onderhielden de verdachten via hun advocaten direct contact met die comités. Na verloop van tijd ontstond vanuit die comités een nieuwe 'generatie' terroristen, die vanaf 1975 aanslagen en gijzelingen pleegden om de RAF-gevangenen vrij te krijgen.

Martelaars

In haar gerechtvaardigde pogingen die contacten tussen de gevangenen en deze supporters te verhinderen ging de overheid soms erg ver. Zo stelde zij een aantal speciale regelingen op voor de strafrechtelijke behandeling van terreurzaken die de rechten van de verdediging ernstig inperkten. Het aantal advocaten per verdachte werd bijvoorbeeld ingeperkt en een advocaat mocht niet langer verschillende verdachten in dezelfde rechtszaak verdedigen. Later werd ook het briefverkeer tussen advocaten en verdachten streng gecontroleerd: geen overbodige zaak, advocaten sluisden zelfs pistolen de gevangenis binnen.

Moeilijker te begrijpen is dat verdachten van de RAF vaak zeer lang in eenzame opsluiting zaten. Hoewel het beleid in het algemeen meestal niet bijzonder grof was, kwam het door dit soort vaak opzettelijke uitwassen wel zeer hardvochtig over. Politici en bestuurders waren zich onvoldoende bewust van de noodzaak elke indruk te vermijden dat de RAF-gevangenen uitzonderlijk streng en niet conform de rechtsstaat werden behandeld.

Die in wezen panische houding van de overheid had een tweërlei negatief effect. Ten eerste behield het grote publiek de indruk dat de RAF een ernstige bedreiging van het politieke en sociale bestel vormde. Dat beeld was onjuist, want daarvoor was zij vele

*De RAF-kopstukken (v.l.n.r.): Andreas Baader, Ulrike Meinhof,
Jans Karl Raspe en Gudrun Ensslin (© AP Wirephoto)*

malen te zwak. Bovendien werden de levens van doorsnee Duitsers door de RAF niet bedreigd. Ten tweede provoceerde het overheidsoptreden een solidariteitsbeweging binnen radicaal-links. Kritische vragen over het 'geweld der kameraden' werden weggedrukt door de verontwaardiging over de vermeende mishandeling in de gevangenis ("Folter" schreef men overal). De RAF-leden werden door radicaal-links op het schild gehesen als martelaars en identificatiefiguren. Het overheidsbeleid leidde kortom tot radicalisering. Het werkte dus averechts.

Vrijheid van meningsuiting

Bovendien greep de overheid diep in in het leven van West-Duitsers met werkelijke of vermoede radicaal-linkse politieke overtuigingen. Er werd een hele reeks wetten geïntroduceerd of gewijzigd, met de bedoeling terroristische daden al in de planningsfase te ontdekken. Daaronder vielen maatregelen die de bevoegdheden van opsporingsdiensten verruimden. Om één voorbeeld te noemen: voortaan kon bij straatcontroles ook van niet-verdachten de identiteit worden vastgesteld. Zij mochten daarvoor desnoods beperkte tijd worden vastgehouden. De politie mocht ook hun tassen doorzoeken. Voorts werd een aantal handelingen in de sfeer van voorbereiding van terroristische daden strafbaar gesteld. Zelfs marginale 'hulp-, wervings- en ondersteuningsacties voor terroristische verenigingen' werden in nieuwe of aangepaste wetten al gelijkgesteld met zware criminaliteit en met corresponderende straffen bedreigd. Zo werden ook tamelijk onschuldige uitlatingen geïnterpreteerd als goedkeuring van terrorisme of als oproep daartoe. Het ging zelfs zover dat een graffiti-protest tegen de behandeling van gevangen RAF-leden als ondersteuning van terrorisme werd vervolgd. Dat ook dit averechts uitpakte bleek onder meer toen Michael 'Bommi' Baumann, een voortvluchtige stadsguerrillero van een andere groep dan de RAF, zijn herinneringen

publiceerde. Het boek met de ominieuze titel *Wie alles anfang* (München: Trikont Verlag, 1975) werd verboden, de oplage werd uit een linkse drukkerij gehaald en vernietigd en de uitgevers werden vervolgd. Dit terwijl Baumann in zijn boek juist de weg naar geweld als een doodlopende straat afdeed. In een ander geval maakte justitie het voortbestaan van een West-Berlijnse actiekraant van 'ondogmatische' linkse groepen door een serie invallen onmogelijk. Daarmee was andermaal een radicaal-links forum van kritisch debat over de 'gewapende strijd' de nek omgedraaid. De vrijheid van meningsuiting moest het hier afleggen tegen de simpele koers om alles te vervolgen wat maar enigszins met het linkse terrorisme in verband gebracht kon worden.

"Klammheimliche Freude"

In feite ging justitie geheel voorbij aan het zelfzuiverend vermogen van de radicaal-linkse stroming in de Duitse politiek. Sterker nog: het establishment in politiek, bestuur en pers nam de debatten in radicaal-linkse kringen helemaal niet waar. Het begreep deze subcultuur en de bijbehorende taal niet, maar stoorde zich slechts aan de soms cynische undergroundstijl en reageerde daarop emotioneel. Pijnlijk duidelijk werd dat in 1977 tegen de achtergrond van een nieuwe geweldcampagne van de RAF. Begin april 1977 werd de hoogste federale officier van justitie, Siegfried Buback, met zijn twee begeleiders vermoord. Een studentenblad in Göttingen publiceerde een in memoriam, geschreven door een anonieme auteur die zich naar een indianenstam Mescalero noemde. Hij begon zijn stuk met de mededeling op het bericht van de moord op Buback aanvankelijk met "*klammheimliche Freude*" (stiekeme vreugde) te hebben gereageerd, vervolgde met een analyse van die eerste reactie en kwam heel wat regels verder tot de conclusie dat zijn stiekeme vreugde verkeerd was geweest; moord en andere gangstermethoden pasten niet bij links.⁽²⁾

Je zou zeggen dat dit een hoopvol signaal was. Het leek een staaltje gezonde zelfkritiek, zo geformuleerd dat het op resonantie binnen de radicaal-linkse beweging mocht rekenen. Daardoor was het in potentie effectief; het zou mensen binnen die subcultuur ervan kunnen overtuigen geen geweld te gebruiken. De massamedia en de politiek dachten daar echter anders over. Zij struikelden over de woorden 'klammheimliche Freude' en kwamen aan een waardering van de conclusie niet eens toe. Er ontstond een hetzeachtige stemming tegen de anonieme auteur en tegen de redactie van het studentenblad. Een aantal linkse professoren besloot daarop hen in bescherming te nemen door de gewraakte tekst, voorzien van uitleg en een verdediging, nogmaals uit te geven. Nu werden de hoogleraren zelf het mikpunt van kritiek: in kranten werden zij weggezet als "*Schreibtäter des Terrorismus*" (zoiets als 'bureauterroristen à la Eichmann'). Verschillende deelstaten, in formele zin de werkgevers van de betrokken professoren, dreigden hen met ontslag en dwongen hen een verklaring van loyaliteit aan de staat te ondertekenen.

Verbondenheid

Uit dat autoritaire optreden bleek ten eerste een gebrek aan vertrouwen in de democratische instellingen die men voorgaf te verdedigen. Dat deed afbreuk aan de geloofwaardigheid van het West-Duitse politieke bestel juist bij dát deel van de bevolking dat het gevoeligst was voor terroristische verleiding. Ten tweede getuigde het establishment van een wezenlijk gebrek aan belangstelling voor die radicaal-linkse bevolkingsgroep. Natuurlijk, het was niet gemakkelijk om die vaak onpraktisch-idealistische, moralistische en marxistische utopisten te benaderen, maar geen politicus van gewicht heeft in de jaren tussen 1970 en 1977 een stap in hun richting gezet. Eén van hen, de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken Gerhart Baum (namens de liberale FDP), heeft inmiddels meermaals erkend dat die houding verkeerd was.⁽³⁾ De toenmalige politici en bestuurders, zegt hij, hadden er beter aan gedaan naar de oorzaken te zoeken. Zij hadden althans moeten proberen de opinies en sentimenten in radicaal-linkse kringen in al hun verscheidenheid te begrijpen. Door hun nalatigheid hebben zij een kans gemist om de voedingsbodem voor terrorisme uit te drogen. In plaats daarvan hebben zij die, met de eenzijdige harde maatregelen, juist opnieuw ingezaaid en geïrrigeerd. Een grote meerderheid binnen radicaal-links verafschuwde het programma van destructie en dood van de stadsguerrillero's. Velen vonden het echter moeilijk om, zoals het establishment op luide toon eiste, een duidelijke grens te trekken tussen zichzelf en de linkse terroristen. Men deelde tenslotte nog altijd een fundamentele afkeer van de bestaande politieke en maatschappelijke verhoudingen. Men koesterde nog de herinnering aan het gemeenschappelijke actieverleden in de protestbeweging van de jaren zestig. Door de vijandigheid van de overheid en de publieke opinie behielden die gevoelens van verbondenheid enige kracht. De argumenten waarmee de meesten van hen, net als Mescalero, het geweld uiteindelijk afwezen, zijn ook door die eigen subcultuur en die verscheurdheid beïnvloed. Het establishment miskende die verscheurdheid; het kon er de nodige sensibilliteit niet voor opbrengen.

In Nederland lopen we ook dat risico. Sommige spraakmakende politici en commentatoren neigen ernaar de verscheurdheid van veel islamieten in Nederland te miskennen. Dat de meesten van hen het geweld afwijzen, is overduidelijk. Toch valt het velen zwaar alle bruggen naar de extremisten, met wie ze hun geloof en herkomst delen, af te breken. We moeten dat ook niet eisen. In een democratie kan niemand van een ander verlangen uitdrukkelijk te verklaren dat hij democraat is. Democratie berust nu eenmaal op de impliciete afspraak (ondersteund door expliciete bepalingen in het strafrecht) dat geweld en de dreiging daarmee geen onderdeel uitmaken van het proces van menings- en besluitvorming. In de nog jonge democratie van West-Duitsland in de jaren zeventig kostte het velen moeite die regel toe te passen. Van radicaal-links werd verlangd dat het het eigen discours losliet en alleen nog in de termen van het establish-

ment over het terrorisme debatteerde. In wezen werd van radicaal-links geëist dat het zijn eigen identiteit opgaf. De druk van het terrorisme maakte die eis wel begrijpelijk, maar hij werkte averechts. Een deel van radicaal-links sloot in een solidariteitsreflex de rijen, met alle nare gevolgen vandien. Meer dan ooit kreeg de strijd van de RAF een symbolische betekenis, meer dan ooit werden de RAF-terroristen identificatiefiguren binnen de radicaal-linkse beweging.

Wie nu - vooral als bestuurder of politicus, maar ook als commentator - islamieten in Nederland als groep benadert en van hen, als lid van een groep, eist dat zij plechtig beloven de normaalste spelregel van menselijk verkeer ("Gij zult niet doden") te respecteren, is even contraproductief bezig als men destijds in Duitsland was. Wie nu - zoals minister Verdonk leek te doen - een hand uitsteekt om er geen terug te krijgen, neemt het risico een van de extreme woordvoerders van de islam in Nederland tot boegbeeld en richtfiguur van alle Nederlandse islamieten te bombarderen. Wie in groepen denkt, creëert groepen en houdt groepsdenken in stand. Waarom zouden we een houding tegenover terrorisme innemen, waarvan bijna dertig jaar geleden in Duitsland al is gebleken dat ze averechts werkt?

(1) Geciteerd in het actualiteitenprogramma van de Nederlandse publieke televisie NOVA, 22 november 2004.

(2) Zie voor de tekst van de Nachruf: <http://www.uni-muenster.de/UniGAL/bukopm/buback.html>.

(3) Zie voor een recent interview: http://www.duitslandweb.nl/dossiers/RAF/Balans/Gerhart_Baum.html.

LITERATUUR

De Bondsrepubliek werd dertig jaar lang, van 1968/1970 tot 1998, geplaagd door autochtoon terrorisme van extreem-linkse signatuur. Zeer lezenswaard en informatief is nog altijd S. AUST, *Der Baader Meinhof Komplex*, München: Wilhelm Goldmann Verlag, 1997 (eerste druk 1985), maar de beste kroniek van die geschiedenis is inmiddels B. PETERS, *Tödlicher Irrtum. Die Geschichte der RAF*, Berlijn: Argon Verlag, 2004. Een goed overzicht van de RAF-historiografie biedt: K. WEINHAEUER, Terrorismus in der Bundesrepublik der Siebzigerjahre. Aspekte einer Sozial- und Kulturgeschichte der Inneren Sicherheit. In: *Archiv für Sozialgeschichte*, 44(2004), p. 219-242. Pamfletten en dergelijke van de RAF zijn uitgegeven in het zeer verzorgde boek *Rote Armee Fraktion. Texte und Materialien zur Geschichte der RAF*, Berlijn: ID-Archiv, 1997. De beste analyse van de verbanden tussen de Beweging van '68 en gewelddadige groeperingen als de RAF leverde tot dusverre de Amerikaanse historicus J. VARON met *Bringing the war home. The Weather Underground, the Red Army Faction, and revolutionary violence in the sixties and seventies*, Berkeley, Calif.: University of California Press, 2004. Over de debatten binnen radicaal-linkse kringen in West-Duitsland in de jaren 1970 over het terrorisme van de RAF schreef Jacco Pekelder het artikel *Het geweld der kameraden*. Peter Brückner, het terrorisme en de linkse identiteit. In: J. PEKELDER en F. BOTERMAN (red.), *Politiek geweld in Duitsland. Denkbeelden en debatten*, Amsterdam: Mets en Schilt Uitgevers, 2005, p. 229-253. Daarin staan nog twee bijdragen over het linkse terrorisme in Duitsland van de Duitse historici Gerd Koenen en Wolfgang Kraushaar.